
BIBLIOGRAFISCHE ONDERNEMINGEN ROND 1900 (deel 3)

De historiografie van de beweging¹

Paul SCHNEIDERS

Documentatiehistoricus op rust

▪ De geschiedschrijving van de documentaire informatie en de documentatiebeweging steekt schril af tegen de bibliotheekgeschiedschrijving qua aantal studies. Ze kreeg nauwelijks aandacht van Clio ondanks het opkomen van "documentaire informatie" als wetenschap vanaf de jaren 1960 en dit sinds de eerste poging tot het schrijven van een geschiedenis van documentatie - *Traité de documentation* - door Paul Otlet in 1934. In de jaren 1950 werd de wenselijkheid van een documentatiegeschiedenis nochtans hoorbaar. Enkel in de Verenigde Staten van Amerika (USA) en de Duitse Bondsrepubliek (BRD) zijn aanzetten tot een moderne beoefening van de geschiedenis van de documentaire informatie terug te vinden tot begin jaren 1980.

▪ Les lacunes dans l'historiographie de l'information et du mouvement documentaires sautent aux yeux lorsqu'on considère le nombre d'études consacrées à celle des bibliothèques. Elle ne reçut que très peu d'attention de la part de Clio, malgré l'émergence de l'« information documentaire » en tant que science dès les années 60, et ce depuis la première tentative de rédaction d'une histoire de la documentation par Paul Otlet en 1934 - dans son *Traité de la Documentation*. Dans les années 50, l'opportunité d'une histoire de la documentation fut cependant largement exprimée. Ce n'est qu'aux États-Unis d'Amérique et en République fédérale d'Allemagne qu'une amorce d'exercice d'histoire de l'information documentaire vit le jour, au début des années 80.

In dit artikel verschijnt het derde deel van *Bibliografische ondernemingen rond 1900*, namelijk *De historiografie van de beweging*. De twee eerste delen, *Eenheid in verscheidenheid*² en *De beweging als cultuurhistorisch verschijnsel*³, verschenen reeds eerder in de *Bladen voor Documentatie*. Samen vormen deze drie delen het tweede hoofdstuk van het academisch proefschrift, *De bibliotheek- en documentatiebeweging 1880-1914; bibliografische ondernemingen rond 1900*, dat Paul Schneiders op 20 april 1982 voorlegde en verdedigde ter verkrijging van de graad van doctor in de Letteren aan de Universiteit van Amsterdam. Het artikel werd grotendeels overgenomen op kleine weglatingen en spellingsaanpassingen na en weerspiegelt de stand van zaken begin jaren 1980.

Bibliotheekgeschiedenis

Langzamerhand hoeven geïnteresseerden in de bibliotheekgeschiedenis niet meer te klagen over een schrijnend tekort aan literatuur. Buiten onze grenzen is zelfs van een opleving van de bibliotheekgeschiedschrijving sprake en ook in Nederland is juist de laatste paar jaar op bibliotheekhistorisch gebied het een en ander verschenen⁴.

De *Annual bibliography of the history of the printed book and libraries* (editor H.D.L. Vervliet; eerste aflevering 1973) geeft een fors aantal titels, het Amerikaanse *Journal of library history* is in 1981 zijn zestiende jaargang ingegaan. De Library History Group van de Britse Library Association startte in 1967 met een tijdschrift en in West-Duitsland is sinds 1979 de Arbeitskreis für Biblio-

theksgeschiede actief, verbonden aan de Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. De "library movement" in Amerika heeft inmiddels zijn historici gevonden; de herdenking van 1876 heeft in 1976 verschillende belangrijke historische bijdragen opgeleverd; over kopstukken als Billings, Cutter en Dewey zijn goede biografieën beschikbaar.

Geschiedschrijving van documentaire informatie?

Schril steekt hierbij de geschiedschrijving af van documentaire informatie. Documentaire informatie is in de laatste twintig jaar als internationale, multidisciplinaire wetenschap naar voren getreden, haar plaats zoekend in een wereld waarin zoveel "zenders" en "ontvangers" zijn, "kanalen" en "ruis". Documentaire informatie wortelt als techniek en recentelijk als wetenschap die informatieprocessen onderzoekt, in de "global village" met een informatie-industrie.

De vakliteratuur van "Information und Dokumentation" [Informatie en Documentatie] en "Information Science" [Informatiewetenschap] groeit onstuimig. In referaatbladen als *Information Science Abstracts*; *Library & Information Science Abstracts* en *Bulletin signalétique 101*; *Sciences de l'information*; *Documentation* worden jaarlijks ettelijke duizenden publicaties vermeld. De *Encyclopedia of library and information science* telt nu, eind 1981, 31 delen en is gevorderd tot de letter U.

Het wetenschappelijk bibliotheekwezen heeft de hele geschiedenis door een sterk conserverende,

historische inslag gehad met grote aandacht voor bibliotheekgeschiedenis, geschiedenis van het boek en de paleografie. De bibliotheekwetenschap dankt haar ontstaan aan negentiende-eeuwse bibliothecarissen die tevens historici, filologen, literatoren, juristen of theologen waren. De bibliotheekgeschiedenis is een internationaal erkende tak van de geschiedenis.

Documentatie en de jonge documentaire informatie daarentegen bekreunen zich niet om hun verleden, - de werkers zijn praktisch ingesteld en worden veelal uit de wereld der speciale bibliotheek gerecruteerd. Toch hadden de beide juristen Otlet en La Fontaine wel degelijk grote belangstelling voor het verleden en zij hebben daar ook over geschreven. Hun sterk sociaal gerichte belangstelling voor documentatie werd evenwel in een pure techniek vertaald door bibliothecarissen-chemici, bibliothecarissen-technici en bibliothecarissen-economisten. Verbeteringen in de technieken van opslag en ontsluiting (information storage and retrieval) gingen centraal staan en krijgen ook nu nog verreweg de meeste aandacht in de literatuur en op de congressen. Die preoccupatie is dus eveneens een erfenis, zij het er één van recentere datum. Toen Windel de inhoud van de eerste tien jaargangen (1950-1960) van het gezaghebbende *Nachrichten für Dokumentation* geanalyseerd had, was zijn slotsom: "*Instrumenteel denken, aldus het beroepsfeitelijke onderbrengen van arbeid onder een waardenvrij gepostuleerde doel-middel relatie en de hypostase van techniek en veronachtzaming van haar sociaal aspect, leiden naar een begrip/begrijpen van documentatie dat zich primair aan haar technologisch aspect vastmaakt*"⁵.

Clio en de documentatiebeweging

Op de vraag waardoor de documentatiebeweging zo geringe aandacht van de muze Clio gekregen heeft, is al hier boven indirect en gedeeltelijk een antwoord gegeven. De bibliotheekhistorici, eerst aangewezenen toch om ook documentatie in een historisch perspectief te plaatsen, hebben hun werkkring vrijwel altijd in het wetenschappelijke, universitaire bibliotheekwezen. Heel begrijpelijk boeit hen vooral het verleden van dat instituut waar documentatie pas omstreeks 1960 erkenning kreeg. De bibliotheek als schatkamer had hun aandacht, de historische ontwikkeling van de sleutels waarmee de schatkamer toegankelijk werd gemaakt, interesseerde hen minder.

De geschiedschrijving van de openbare bibliotheek heeft zich vanzelfsprekend geconcentreerd op de openbare bibliotheek als maatschappelijke, sociaal-pedagogische instelling, en niet op de ontsluitingsactiviteiten aldaar ontwikkeld.

Met de documentatiebeweging onderhouden de speciale bibliotheken bijzondere banden maar "de" speciale bibliotheek bestaat niet. Het soort is in werkelijkheid een bont conglomeraat, variërend van éénmans bibliotheken met een bescheiden collectie tot omvangrijke diensten. Speciale bibliotheken vinden hun bestaansgrond in de dienstverlening aan bedrijf en overheid, historische analyse en terugblik zijn daar niet in tel, het nu en vooral de toekomst zijn van waarde.

Bij geschiedschrijving van documentatie doen zich bovendien twee problemen voor, die ons in het verloop van deze studie steeds duidelijker werden. Ten eerste: veel bronnenmateriaal is verloren gegaan, soms moeilijk vindbaar en, als het materiaal getraceerd is, is het vaak ontoegankelijk door de wijze van berging en de afwezigheid van inventarissen. Moeilijker te nemen is de tweede hindernis: de geschiedenis van documentatie vereist per definitie een eclectische werkwijze waarbij de historicus zijn gegevens moet vergaren op verschillende terreinen zoals de bibliotheekgeschiedenis, de geschiedenis van de bibliografie, de geschiedenis van boek en tijdschrift, de geschiedenis van boekhandel en uitgeverij, de geschiedenis van de archivalistiek, de normalisatie en de wetenschap. En hoewel er onmiskenbaar op dit laatste terrein een respectabel aanbod is, wordt juist het element "transport van kennis" in de wetenschapsgeschiedenis vaak onderbelicht. De studie van Hans-Reiner Simon⁶ over de ontwikkeling van de bibliografische beheersing op biologisch gebied is een witte raaf.

Vergeleken met de door Windel gewraakte, zo op de techniek gerichte blik op documentatie, is er in de jaren 1960 ongetwijfeld verandering gekomen. Reacties op het *Weinberg-rapport*⁷ (1963) verweten dit fundamentele document over documentatie soms al een tekort aan maatschappelijk perspectief. Het gewicht van economische, juridische en sociale momenten in het proces van creatie, vervaardiging, beheer, verspreiding en gebruik van literatuur en gegevens wordt steeds meer beseft. Vanuit de sociologie en de gedragswetenschappen is het gebruikersonderzoek sterk gestimuleerd; linguïsten - sommigen gespecialiseerd in computertaalkunde - buigen zich over documentaire informatie. Loosjes, in 1969 benoemd aan de Universiteit van Amsterdam als eerste Nederlandse hoogleraar in de wetenschap der documentaire informatie, wijdde tien jaar later zijn afscheidscollege aan documentaire informatie als sociale wetenschap. Democratisering van de informatie, privacy in gegevensopslag en monopolisering door documentaire informatiesystemen zijn krantenkoppen geworden.

Toenadering tussen bibliotheek en documentatie

De toenadering tussen bibliotheek en documentatie en hun beider "vermaatschappelijking" bogen de onvruchtbare vraag naar hun verschil om tot de vruchtbare vraag naar hun overeenkomsten, hun gemeenschappelijke verleden en hun samenwerkingsmogelijkheden. En voor wat hun historische dimensie betreft: opmerkingen over de wenselijkheid van een documentatiegeschiedenis worden hoorbaar in de jaren 1950. Zich verdiepen in internationale bibliografische ondernemingen, kan interessante gegevens opleveren inzake de rol van individuen en geleerdengenootschappen, merkte Katherine O. Murra op in haar beknopte historische bijdrage over een paar grote bibliografische projecten⁸. Loosjes noemde het in 1957 één voor de socioloog aantrekkelijk onderwerp om de sociale dynamiek aan de hand van negentiende-eeuwse ontwikkelingen in bibliotheek en archief te onderzoeken⁹. Vijf jaar later vroeg Van der Laan om een documentatiegeschiedenis¹⁰. Van recente datum is het pleidooi van Metcalfe in diens *Information retrieval, British & American, 1876-1976* (1976)¹¹. Daar is verder de realistische verzuchting van de Berlijnse hoogleraar Gernot Wersig uit 1976: "*De sociaalwetenschappelijke context van de informatie- en documentatiewetenschap menigvuldig ten gunste van de technologische component gebatelligiseerd*" Van hem is ook de klacht - wij kunnen die slechts beamen - dat documentaire informatie zich helaas meer of minder "geschichtslos" [= zonder geschiedenis] presenteert¹².

Van wetenschappelijke en speciale bibliotheken... Naar een historiografie van "documentatie"

Ook van onze wetenschappelijke en speciale bibliotheken zal als dienstverlenende instellingen aanpassing gevraagd worden aan nieuwe technieken, nieuwe typen informatiedragers, nieuwe categorieën gebruikers en nieuwe vragen.

Bij het zoeken en vinden van een plaats in een nieuw bestel is baat te vinden bij kennis van het verleden. Het aforisme dat wie het verleden niet kent, gedoemd is het verleden over te doen, heeft een relatieve waarde en zeker mag 1880-1914 niet in alle opzichten vergeleken worden met nu, maar bij alle betrekkelijkheid blijft overeind staan dat omstreeks 1900 het wetenschappelijk bibliotheekwezen de geboorte van nieuwe informatiecircuits onvoldoende heeft onderkend. Van een adequate reactie is toen geen sprake

geweest en uit die informatie kan door bibliothecaris, documentalist, literatuuronderzoeker en andere "informatiespecialisten" de conclusie worden getrokken dat samenwerking binnen het grote geheel van de informatieverzorging geboden is.

Over het verleden van documentatie bestaat nauwelijks literatuur.

De grote propagandist van documentatie Paul Otlet is tevens de eerste die metterdaad geprobeerd heeft een geschiedenis van documentatie te schrijven. Zijn *Traité de documentation: le livre sur le livre; théorie et pratique* verscheen in 1934 toen Otlet zesenzestig was. Hij beschouwde het als de synthese van kennis en ervaring, opgedaan in veertig jaar studie en documentatiewerk. De verhandeling moest ontstaan, groei en blik in de toekomst geven van het geheel waar hij dertig jaar eerder de naam voor had bedacht. De historicus zal het boek bijzonder zwak vinden, want Otlet raadpleegde maar weinig literatuur en werkte slordig waardoor het boek vol fouten zit. Zijn kennis van de algemene geschiedenis was ontoereikend. Het is een schematische inventaris boordevol feiten en evenmin als in zijn ander werk komt Otlet tot een ware synthese. Hij wilde weer eens teveel, verloor grenzen uit het oog, knevelde het verleden in de dwangbuis der decimalen. De oorsprong van documentatie wordt al bij de eerste mens gelegd: "*De Documentatie, zo oud als de mens op het moment dat hij zijn eerste tekens opschreef*"¹³; Behandeld worden, uiteraard zeer beknopt, zo verschillende zaken als de schriftdragers klei, papyrus, perkament en papier, het gerei als stylus, vulpen en schrijfmachine, typen documenten als boek, tijdschrift, affiche en foto. Boekhandel en uitgeverij komen aan de orde, maar ook censuur, de kerkelijke index, musea, bibliotheken, archieven en geleerdengenootschappen. En dat alles passeert de revue gelijk een catalogus, van decimalen voorzien, tot zelfs de invloed van de roman toe die Otlet in de rubriek Onderwijs, subrubriek Leerpsychologie, aan de orde stelt. Het is onderdeel 258.14, in de punten a tot en met g uitgesplitst. Toch blijft het gevoel van respect voor deze mislukte poging het universum van informatie historisch te doorgronden.

Aanzetten tot een moderne beoefening van de geschiedenis van documentaire informatie zijn tot op heden vrijwel uitsluitend vanuit Amerika en de Duitse Bondsrepubliek (BRD) gekomen, althans van elders is ons niets bekend. In de Verenigde Staten is een basis gelegd door Jesse Hauk Shera, die zich intensief met de relatie bibliotheek-bibliografie-documentatie heeft bezig gehouden. Hoewel hij als eminent bibliotheekhistoricus niet zo zeer daadwerkelijk de geschiedschrijving van documentatie ter hand heeft ge-

nomen, heeft hij als eerste gepleit voor een geïntegreerde vraagstelling: "*Bibliografische organisatie is een historische eenheid, bevattende als zijn belangrijkste bestanddelen: algemene bibliotheekkunde, speciale bibliotheekkunde en documentatie*"¹⁴.

Van een richting "documentatiegeschiedenis" kan evenwel in de Verenigde Staten (nog) niet gesproken worden, daarvoor staat het werk van Warden Boyd Rayward, verbonden aan de Graduate Library School van de University of Chicago, nog te zeer alleen. In West-Duitsland (BRD) is wel de vorming van zo'n specialisme, dat aan de andere kant juist niet specialistisch wil zijn, te bespeuren. Dat is onmiskenbaar het werk geweest van de Berlijnse hoogleraar H.W. Schober, die in zijn dissertatie over groei en betekenis van tijdschriften (1954) opmerkte dat men documentatie tekort doet door het uitsluitend als een techniek van verfijnde ontsluiting op te vatten. Een andere benadering is vereist. "*Dit is alleen dan mogelijk wanneer men zich voor de geest roept in welke situatie de beweging ontstond, welke opdrachten zij zichzelf stelde en welke*

haar in de loop van haar ontwikkeling gesteld werden"¹⁵,

Op het werk van zijn voorganger Schober bouwt Wersig verder. Onder diens supervisie zijn inmiddels enige publicaties verschenen die liggen op het terrein van de documentatiegeschiedenis zoals die van Strauch, Gutmacher en Windel. Wersig heeft medewerking verleend aan de door dr. Peter R. Frank verzorgde bloemlezing *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation*. Dat boek, verschenen in 1978, geeft teksten uit de negentiende en twintigste eeuw op het terrein van bibliotheek, bibliografie, documentatie en documentaire informatie. Natuurlijk is door ons dankbaar gebruik gemaakt van deze bouwstenen.

Paul Schneiders
Slochterenlaan 13
1405 AL Bussum
Nederland
p.schneiders@casema.nl

April 1982

Noten

- ¹ Het gaat hier om het tweede hoofdstuk, namelijk *II De bibliotheek- en documentatiebeweging omstreeks 1900* n Schneiders, Paul. *De bibliotheek- en documentatiebeweging 1880-1914: bibliografische ondernemingen rond 1900. Academisch proefschrift ter vergelijking van de graad van doctor in de Letteren aan de Universiteit van Amsterdam, op gezag van de Rector Magnificus, dr D. W. Bresters hoogleraar in de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen, in het openbaar te verdedigen in de aula der Universiteit (tijdelijk in de Lutherse Kerk, ingang Singel 411, hoek Spui) op dinsdag 20 april 1982 des namiddags te 16.00 uur.* Universiteit van Amsterdam, 1982, p. 29-57.
- ² Schneiders, Paul. Bibliografische ondernemingen rond 1900 (deel 1): Eenheid in verscheidenheid. *Bladen voor Documentatie = Cahiers de la Documentation*, juni 2012, vol. 66, nr. 2, p. 36-51.
- ³ Schneiders, Paul. Bibliografische ondernemingen rond 1900 (deel 2): De beweging als cultuurhistorisch verschijnsel. *Bladen voor Documentatie = Cahiers de la Documentation*, september 2012, vol. 66, nr. 3, p. 31-45.
- ⁴ Wij denken hierbij aan publikaties als van Riemsdijk, G.A. *Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, waarvan de twee delen over de beginjaren tot 1945 in 1978 en 1979 te/in Den Haag/'s Gravenhage verschenen zijn bij het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum (NBLC). [Uiteindelijk verschenen er drie delen.]
de la Fontaine Verwey, H. *De stedelijke bibliotheek van Amsterdam in de Nieuwe Kerk, 1578-1632*. Krips Repro, 1980, 43p. : uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Uitgeverij.
Bibliotheekhistorische aspecten komen ook aan de orde in: Stellingwerff, J ; Heijting, W. ; Postma, F. ; Wynia-van Gils, J.L. ; Clement-van Alkemade, M.H.G. ; Zwaan, J. ; Alblas, Jacques B.H. ; Hoekstra, P. en Uitermarkt, J.J.M. *Een vrije universiteitsbibliotheek; studies over verleden, bezit en heden van de bibliotheek der Vrije Universiteit*. Van Gorcum, 1980, 391 p.
- ⁵ "Instrumentelles Denken, also die beruflich-faktische Subsumierung von Arbeit unter eine als wertfrei postulierte Zweck-Mittel Relation und die Hypostasierung von Technik und Vernachlässigung ihres sozialen Aspektes, führen zu einem Verständnis von Dokumentation, das sich primär an deren technologischem Aspekt festmacht." - Windel, G. Zur Kritik der Ideologie des Informationswesens; eine Auswertung der Jahrgänge 1950-1960 der "Nachrichten für Dokumentation". In: Kschenka, W. ; Seeger, Th. und Wersig, G. (hrsg.). *Information und Dokumentation im Aufbruch. Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 137.
- ⁶ Simon, Hans-Reiner. *Die Bibliographie der Biologie. Eine analytische Darstellung unter wissenschaftshistorischen und informationstheoretischen Gesichtspunkten*. Anton Hiersemann, 1977.

- ⁷ Weinberg, Alvin M. et al. *Science, government, and information. The responsibilities of the technical community and the government in the transfer of information.* President's Science Advisory Committee, 1963.
- ⁸ Murra, K.O. History of some attempts to organize bibliography internationally. In: Shera, J.H., Egan, M.E. (eds.). *Bibliographic organization; papers presented before the fifteenth annual conference of the graduate library school, July 24-29, 1950.* University of Chicago Press, 1951, p. 25.
- ⁹ Loosjes, Th. P. *Documentatie van wetenschappelijke literatuur.* Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1957, p. 30.
- ¹⁰ Van der Laan, A. Het karakter van de overheidsdocumentatie. *Bibliotheekleven*, 1962, vol. 47, p. 501.
- ¹¹ Aldaar pagina 114.
- ¹² "Der sozialwissenschaftliche Kontext von Informations- und Dokumentationswissenschaft wird häufig zugunsten der technologischen Komponente heruntergespielt." - Wersig, G. in woord vooraf van Strauch, D. *Wissenschaftliche Kommunikation und Industrialisierung; Einheit und gesellschaftliche Bedeutung der Wissenschaft als Kommunikationsprobleme.* Verlag Dokumentation, 1976. Martin, B. *Die Bedingungen für die Entwicklung der wissenschaftlich-technischen Dokumentationstätigkeit in der UdSSR um 1930.* In : Kschenka, W. ; Seeger, Th. und Wersig, G. (hrsg.). *Dokumentation und Information in Aufbruch. Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober.* Verlag Dokumentation, 1975, p. 152: Die als Folge der zunehmenden gesellschaftlichen Bedeutung der Dokumentationstätigkeit einsetzenden Bestrebungen zur theoretischen Durchdringung der Dokumentationstätigkeit müssten als unbefriedigend angesehen werden, würden sie nicht auch die Erhellung der historischen Dimension der Dokumentationstätigkeit einschliessen".
- ¹³ "La Documentation, vieille comme l'homme au moment où il inscrivait ses premiers signes." - Otlet, P. *Traité de documentation ; le livre sur le livre, théorie et pratique.* Palais mondial, 1934, p. 38.
- ¹⁴ "Bibliographic organization is an historical unity, comprising as its major constituents: general librarianship, special librarianship and documentation" - Shera, J.H. Special librarianship and documentation. *Library trends*, 1952, vol. 1, p. 193.
- ¹⁵ "Das ist nur dann möglich, wenn man sich vergegenwärtigt, in welcher Situation die Bewegung entstand, welche Aufgaben sie sich selbst stellte und welche ihr im Laufe der Entwicklung gestellt wurden" - Schober, H.W. *Dokumentation von Zeitschriften ; eine Studie zur gegenwärtigen Lage in Deutschland.* (Dissertation). Freie Universität Berlin, 1954, p. 22.